

Наукова спадщина академіка

Д. М. Овсянико-Куликовського (1853-1920)

Овсянико-Куликовський в цілому відомий як літературознавець, тому й діяльність його пов'язують, у першу чергу, з філологією. Адже це не зовсім вірно. По-перше, це пов'язано з тим, що довгий час спадщині Овсянико-Куликовського приділяли мало уваги, а якщо і приділяли то насамперед філологи, а проте у Дмитра Миколайовича є роботи, присвячені історико-античній філософії, ведам, порівняному аналізу ведийної та античної міфології. По-друге, сам час не сприяв всебічному вивченню його ідей. Питання, щодо психології, довгий час були недоторканими, водночас, сприяючи тимчасовому забуванню цієї тематики. Проте, Овсянико-Куликовський був вченим-енциклопедистом, його наукова спадщина охоплює індологічну тематику, праці з історії, естетики, мовознавства та літературознавства.

Шлях наукової діяльності Овсянико-Куликовського розпочався із вступу у 1871 р. до Петербурзького університету на історико-філологічний факультет, за 2 роки через стан здоров'я він виїхав до Одеси і продовжував освіту у Новоросійському університеті. «В 1877 р. був залишен при університеті та відправився (за власні кошти) за кордон для підготовки до кафедри порівняльного мовознавства та санскриту»[1, с. 229]. Ще під час навчання у Овсянико-Куликовського склався «культ науки» і він вирішив зв'язати своє життя із науковими пошуками. За кордоном він мав готувався до професури, на це у нього пішло 5 років (1877-1882 рр.).

Перші науково-популярні публікації вченого належать до 1877 р., тобто до його закордонного періоду діяльності. Першою великою друкованою роботою Овсянико-Куликовського були «Записки южнорусского социалиста», але з'явилась ця праця у нелегальній печаті та викликала багато нарікань з боку російських емігрантів за пом'якшення значення революційних методів боротьби.

Наступна стаття Овсянико-Куликовського з'явилась в легальній печаті в журналі «Слово» за 1877 р., це були статті «Культурные пионеры». У них відобразилась студентська зацікавленість розколом і сектантством, та демонструвала погляди молодого вченого, що цікавився і сучасними питаннями соціально-політичного характеру, і питаннями історичного минулого, що правда мали актуальне соціальне значення [2, с. 23]. Статті були присвячені не російським сектам, а альбігойцям та богомолам. Овсянико-Куликовський пов'язував ці статті із становленням його «на інший путь, журнальний путь»[3, с. 336]. Але літературні дослідження не посунули наукові пошуки молодого вченого. Весь цей час він старанно поглиблює свої знання.

Перебуваючи у Парижі Дмитро Миколайович займався порівняльним мовознавством. Вдосконалював санскрит він у видатних на той час філологів-орієнталістів: А. Авет-Бено (санскрит), А. Бергеня (ведаїзм) та Дж. Дармстера (Авеста). Також у Парижі Овсянико-Куликовський вивчає у Ренана єврейську мову [4, с. 7]. Овсянико-Куликовський всіляко поширював «горизонти» своїх знань, не втрачаючи жодної нагоди.

У 1882 р. Овсянико-Куликовський повертається до Росії, і приїжджає у Москву, щоб отримати звання доцента або ж приват-доцента. Він захищає у Московському університеті наукову розробку «Разбор ведийского мифа о соколе, принесшим цветок Сомы» і отримує звання приват-доцента із індо-іранської філології. Після цього вчений відправився до Одеси, де починаючи із січня 1883 року викладає санскрит та порівняльну граматику індо-іранських мов. Таким чином, нарешті виповнилось бажання викладати у університеті. Але вчений розпочав готувати наступну дисертацію. У 1884 році була надрукована дисертація «Опыт изучения вакхических культов индоевропейской древности, в связи с ролью экстаза на ранних ступенях развития общественности. Ч. I. Культ божества Soma в древней Индии в эпоху Вед» у «Записках Новороссийского университета».

У 1885 р. у Харкові проходив захист магістерської дисертації «Опыт

изучения вакхических культов индоевропейской древности...». Тема доволі оригінальна для філологічних досліджень, вивчаючи стародавньо-індійський період релігії і міфології індійців (ведаїзм) Овсянико-Куликовського цікавили питання пов'язані із розвитком індоєвропейських мов і санскриту, також як й питання, щодо релігійного вірування, культу та міфології. Овсянико-Куликовський намагався проаналізувати старовинні гімни «Рігведи», що відносились до бога Соми, із соціально-психологічної точки зору, вважаючи, що мова є найкращім відображенням первинного мислення та свідомості [5, с. 224]. У магістерській дисертації була здійснена спроба за допомогою мовознавства, простежити зв'язок (еволюцію) між «культу» мови (співу), п'яного напою та вогню на ранніх ступенях розвитку суспільства. «Вакхічні культи» - це культ Діоніса у греків, Наота – у іранців та Soma у індійців. Сома у стародавніх індійців вшановувався не тільки як бог, таку назву мав і п'яний напій, який виливався під час жертвопринесення. Тоді зрозуміло стає зв'язок між Soma –п'яним напоєм та співом, що супроводжувало ритуали.

Наступним кроком на науковому шляху вченого була нова дисертація та здобуття ступіні доктора. Докторська дисертація частково продовжувала попередню роботу, вона також була присвячена Індії та ведам. До захисту дисертації Овсянико-Куликовським було підготовлено ще кілька індологічних статей. До цього часу належать статті «Зачатки философского сознания в древней Индии», «К вопросу о «быке» в религиозных представлениях древнего Востока». За два роки після захисту магістерської дисертації, тобто у 1887 році докторська дисертація «К истории культа огня у индусов в эпоху Вед» була представлена до захисту. У своєму дослідженні Овсянико-Куликовський складає словник епітетів Агні та розрізняє три священних вогні. «Развитие культов и концепций этих трех священных огней шло в ногу с развитием самой гражданственности арийцев Семиречья и, будучи тесно связано с успехами жреческих семей, подготовляло грядущее

торжество кастовых порядков»[7, с. 59]. Захист відбувся у Новоросійському університеті, диспут пройшов успішно і ступінь доктора була здобута.

Таким чином, за п'ять років були підготовлені та захищені три дисертації. Після отримання бажаного ступеня доктора Дмитро Миколайович переїхав працювати до Казанського університету. Сам Овсянико-Куликовський відносився до роботи у Казанському університеті не дуже позитивно: «Влітку 1887 року, мене було призначено екстраординарним професором Казанського університету та восени, ліквідувавши усі свої справи в Одесі, відправився у далеку Казань – із таким відчуттям, ніби відправляюсь у заслання»[8, с. 426]. У Казані вчений пропрацював лише рік, бо йому була запропонована посада професора Харківського університету. У 1888 році 35-річний професор переїжджає до Харкова. З цього моменту починається найбільш плідний період його наукової діяльності, «саме в Харкові Дмитро Миколайович отримав те суспільно-наукове хрещення, що зробило його, глибокого вченого санскритолога, вченим широкого суспільно-психологічного напрямку, яскравий петербурзький період критичної діяльності Дмитра Миколайовича, що приніс йому всеросійську відомість, обґрунтовано його Харківським періодом»[9, с. 58]. У Харкові Овсянико-Куликовський пропрацював 18 років, які стали гідною сторінкою історії Харківського університету.

Отже, до моменту появи Овсянико-Куликовського в Харкові, цікавість дослідника вже цілком була визнана. Зацікавленість автора у сфері індології явна. Він досліджує саме Індію епохи Вед, до того ж дослідника хвилюють не лише лінгвістичні питання, а й релігіознавчі, філософські та історичні.

Саме у Харкові відбулась доленосна зустріч Овсянико-Куликовського із Олександром Опанасовичем Потебнею. У «Воспоминаниях» Овсянико-Куликовського відчувається безмежна повага до наукового генія Потебні, та глибоке шанування його як особистості. Вже під час професорської діяльності Овсянико-Куликовський з захватом слухав лекції з синтаксису й теорії словесності, які читав Потебня, про це згадують майже всі сучасники

Потебні. Під впливом наукових поглядів Потебні відбувається поступова трансформація досліджень Овсянико-Куликовського, але він не зовсім відмовляється від індологічних досліджень і продовжує себе проявляти як сходознавець та знавець стародавньої індійської культури. У харківський період діяльності виходять статті «Ведийские этюды: Индра-vacvacarshani», «Ведийские этюды: Сыны Адити» (1891 і 1892 рр.), «Религия индийцев в эпоху Вед» (1892 р.) та інші. Але «Рігведа» була для нього не лише прекрасною пам'яткою, а й твором, що викликав «психологічний» внутрішній інтерес. Він став основою для подальших лінгвістичних, літературознавчих пошуків Овсянико-Куликовського»[10, с. 449]. Таким чином, вчений поступово повертається від індологічної тематики до проблем російського мовознавства.

Під впливом вчення Потебні у 1893 році у «Северном вестнике» Овсянико-Куликовський друкує працю «Язык и искусство», яка у 1895 р. виходить окремою брошурою. Завданням даного дослідження вчений бачив у «сведении художественных процессов к более простым явлениям психики»[11, с. 5]. Першоджерело мистецтва, як і Потебня, він бачив у мові. Особливу увагу автор приділяє первісному слову, воно є не простим знаком поняття, «оно - скорее - картина, умственный рисунок понятия, маленькое повествование о нем. Оно именно - художественное произведение»[7, с. 48]. Брошура «Язык и искусство» - це спроба популяризувати положення лінгвістики про участь мови у формуванні понять, про значення та місце у мові художнього образу та форми. У 90-х рр. виходять такі лінгвістичні статті Овсянико-Куликовського, як «А. А. Потебня, как языковед-мыслитель» (1893), «Язык и искусство» (1895), «Очерки науки о языке» (1896), «Из синтаксических наблюдений. К вопросу об употреблении индикатива в ведийском санскрите» (1896), «Синтаксические наблюдения. К вопросу о составном сказуемом» (1897-1899 рр.) та інші.

Одночасно із лінгвістикою вчений цікавиться історією російської літератури. Тобто, в Харківському університеті науковий інтерес Овсянико-

Куликовського розвивався у двох головних напрямках: у галузі лінгвістики та літературознавстві. У літературознавстві його цікавили, в першу чергу, психологічні дослідження творчості видатних письменників та поетів. Із середини 90-х рр. виходить низка публікацій Овсянико-Куликовського, присвячених творчості Тургенєва, Гоголя, Пушкіна, Толстого, статті про лірику як особливий вид творчості. За декілька років вчений поступово прийшов до задуму великої монументальної праці - «Истории русской интеллигенции». «В цієї зтяжної праці, розпочатої в 1903 році, відобразилось мій загальний світогляд і моє – російське – політичне та соціальне самопочуття»[12, с. 346]. Ця праця вперше була опублікована під назвою «Итоги русской художественной литературы XIX века» у журналі «Вестник воспитания» (1903-1910 гг.).

«История русской интеллигенции» є однією з найбільш відомих праць Овсянико-Куликовського, що отримала визнання не лише у наукових колах, але і мала неабиякий суспільний резонанс. У радянську добу «История русской интеллигенции» слугувала посібників для студентів філфаків, не дивлячись на негативне ставлення до особистості автора у той час.

У 1905 році Овсянико-Куликовський, маючи вже всеросійську відомість, переїжджає до Петербургу, де розпочинається новий етап його наукової діяльності. У Санкт-Петербурзькому університеті він викладає курс порівняльного синтаксису індоєвропейських мов. Ці лекції користувались шаленою популярністю: «жодна аудиторія не вмішувала усіх слухачів, через це лекції читались у актовому залі університету»[13, с. 105]. У 1907 році професора Д. М. Овсянико-Куликовського було обрано академіком.

Під час Петербурзького періоду діяльності, який продовжувався до революційних подій 1917 р., Овсянико-Куликовський викладав в університеті та на Вищих (Бестуживських) жіночих курсах, займався публіцистичною та редакторською діяльністю. Він продовжує займатися тими науковими напрямками, що цікавили його і раніше. У «Вестнике Европы» друкуються його статті про Добролюбова, Гончарова, у «Вестнике

воспитания» - продовження старих психологічних етюдів про російську інтелігенцію. «Вчений спрямував свої дослідження на вивчення психології мови у зв'язку із еволюцією синтаксичних форм, психологією думки та почуттів у процесі творчості письменників, а також сприйняття їх творів, тобто психології розуміння»[14, с. 306]. Вченого все більше захоплюють психологічні питання, а також психологія російської інтелігенції.

Овсяннико-Куликовський багато уваги приділяв дослідженню психологічних умов розвитку націй. Розуміючи можливих етнічних конфліктів, він на перше місце ставив толерантність та повагу до усіх існуючих національностей. Ці ідеї він висловлював у листуванні із М. Горьким: «Лозунгом повинно бути: хай живе та розвивається усяка національність, але да зникне будь який націоналізм. Націоналізм – це хвороба національності, що виникає у тих націй, яких пригноблюють, та у тих, що пригнічують інших»[15, с. 144]. Дмитро Миколайович давно цікавився цією темою, і присвячував їй публікації, наприклад «Что такое национальность?» в «Украинском вестнике» за 1906 рік. З того часу вчений планував об'єднати подібні публікації у узагальнюючу працю. Такою працею стала «Психология национальности», видана посмертно в 1922 р. у Петербурзі. У ній автор приділяє увагу таким питанням як національність та підсвідомі процеси психіки, складу національної психіки, принципу національної політики, національній мові та патології національності.

У бібліографічній літературі Овсяннико-Куликовський виступає як літературознавець, лінгвіст, історик та філософ. І найбільш цікаві його праці були створені на стику тих наук. Дійсно, про вченого неможливо сказати як тільки вузько профільного фахівця, як про вченого однієї науки. «Фактично області інтересів вченого умовно можливо об'єднати у комплекс «людинознавство»[16, с. 263]. Аналізуючи наукову спадщину Овсяннико-Куликовського у таких науках як сходознавство, мовознавство, лінгвістика, психологія, культурологія та літературознавство, можливо зробити висновок, що він був вченим-енциклопедистом, людиною незвичайною у всіх випадках.

Дмитро Миколайович заслуговує на те, що б його ім'я пам'ятали, а його спадщини знову стала об'єктом досліджень.

Література

1. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905)/ Под ред. М. Г. Халанского и Д. И. Багалия. – Х.: тип. А. Дарре, 1908. – 168 с.
2. Осьмаков Н.В. Психологическое направление в русском литературоведении: Д.Н. Овсянко-Куликовский.- М.: Просвещение, 1981.- 160 с.
3. Овсянко-Куликовский Д. Н. Литературно-критические работы. Т. 1.- М.:Художественная литература, 1989. – 514 с.
4. Ольденбург С. Ф. Д. Н. Овсянко-Куликовский, санскритист и лингвист// Начала. – 1922. - №2. – С. 7-21.
5. Чувпило Л. А. Индологическое наследие Д. Н. Овсянко-Куликовского// Вісник ХДУ.- 1998.-№411- С.224-227.
6. Овсянко-Куликовский Д. Н. К истории культа огня у индусов в эпоху Вед. – Одесса: Тип. «Одес. вестника», 1887. – 120 с.
7. Овсянко-Куликовский Д.Н. Литературно-критические работы. Т.2. – М., 1989. – 526 с.
8. Сумцов Н. Ф. Овсянко-Куликовский// Вестник Харьковского Историко-Филологического общества .- 1913. - Вып. 3. – С 56-61.
9. Грицик Л. В. Психологічна школа Потебні і розвиток порівняльного літературознавства в Україні: Д. Овсянко-Куликовський// ВХУ. – 2000. - №491. – С.445-449.
10. Овсянко-Куликовский Д. Н. Язык и искусство. – СПб.: Изд. Юровского, 1895. – 71 с.
12. Щербакова М. Ф. Из воспоминаний о Д. Н. Овсянко-Куликовском//Русская речь.- 1973. - №4. - С.102-107.
13. Иваньо И. Очерки развития эстетической мысли Украины. – М.: Искусство, 1981. – 423 с.
14. Переписка М. Горького с Д. Н. Овсянко-Куликовским// М. Горький. Материалы и исследования. Т. 3. - М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – С. 135-158.
15. Шкляревский Г.И. Д.Н. Овсянко-Куликовский. Психология – нация – язык.//ВХУ. - 1998.- № 411.-С.261-267.